

Микола Олійник
(Кам'янець-Подільський національний університет)

Політика радянської влади щодо римо-католицької церкви на Поділлі в роки НЕПу

В українській історіографії, попри значну кількість досліджень політики радянської влади щодо церкви в двадцятих роках ХХ століття, бракує робіт з аналізом її особливостей щодо римо-католицької церкви (далі – РКЦ) на Поділлі. Проте саме тут дана політика мала низку особливостей, зумовлених прикордонним характером краю та значною кількістю поляків-католиків серед місцевих жителів. Радянська влада розглядала сусідню Польщу як ворожу державу, а “своїх” поляків – як її потенційних агентів. Крім того, місцеві поляки традиційно відзначалися відданістю костелу, шанували священників і прислухалися до їхньої думки. Влада не забула, як у 1920 році “із складу польського населення с. Крачки і м. Миколаєва (Чорнострівського району) було виділено делегацію, яка спробувала піти в Польщу із заявою про свої симпатії та бажання прийняти польське підданство”¹. Тому більшовицька влада розглядала РКЦ як ворожу структуру, а її духовних отців як агентів свого ідейного ворога – Ватикану. Відповідним чином вибудовувалася й політика щодо них. Її аналізу й присвячена дана стаття. Окремі аспекти даної проблеми розглядаються в працях Валерія Нестеренка, Наталії Тітової, Генріха Стронського, Віталія Росовського, Наталії Рубльової (Ковалець)².

¹ Політ-економічний опис Проскурівської округи за даними 1930 року, опрас. przedm. i koment. М. П. Олійник, Chmielnicki 2010, s. 55.

² В. Нестеренко, „Українці-католики” на Поділлі (до історії проблеми), [w] *Pamiętnik Kijowski*, Kijów 2004, t. VII: *Polacy na Podolu*, pod red. H. Strońskiiego, s. 173–180; Н. Тітова, *До проблеми “українців-католиків” на Поділлі у 1920–1930-х рр.*, [w] *Історія України: Маловідомі імена, події, факти: Збірник статей*, kol. red.: П. Т. Тронько (red. nacz.) i in., Kijów 2008, wyd. 35, red wyd. Р. Ю. Подкур, s. 66–86; Г. Стронський, *Приречена на мовчання. Римо-католицька Церква на Україні в 20–30-і роки*, „Людина і Світ” 1994, №. 2–3, s. 17–20; Тен-же, *Римо-католицький костел в Україні у 20–30-ті роки ХХ ст.*, „Вісник Тернопільського державного технічного університету” 1996, № 1, s. 77–86; В. Росовський, *Репресоване духовенство Кам’янець-Подільської дієцезії*, „CREDO” загальноукраїнський католицький суспільно-релігійний часопис, [Електронний ресурс] <http://www.credo-ua.org/2009/04/930>; Н. Ковалець, *Євген Перкович: силует римсько-католицького священника на тлі державного атеїзму*, „Український історичний журнал” 1996, № 6, s. 101–114; Н. Рубльова,

Побіжний погляд на документи, ухвалені органами радянської влади на початку двадцятих років минулого століття, може створити враження про невтручання влади в справи церкви, оскільки практично в усіх документах, в яких мова йде про відносини держави з церквою, міститься риторика про їх відокремлення. Практичну реалізацію зазначеної політики покликані були забезпечувати бюро юстиції місцевих Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів (далі – Ради). Вже 9 серпня 1921 р. президія Подільського губернського виконавчого комітету (далі – губвиконком) доручила губернському бюро юстиції виробити “детальну інструкцію взаємовідносин з питань про відокремлення церкви від держави”³. Одним з її елементів було створення, за тогочасною бюрократичною традицією, комісій з відокремлення церкви від держави. До їхнього складу входили: представники від повітових виконавчих комітетів (далі – повітвиконкоми), волосних виконавчих комітетів (далі – волвиконкоми), комітетів незаможників (далі – комнезами) і військових частин, якщо вони базувалися в даному повіті. Комісії, на підставі привласненого права власності на культові споруди, повинні були укладати договори з релігійними громадами на право користування культовими приміщеннями та їхнім майном. Ці договори затверджувалися колегіями відділів управління повітвиконкомів⁴. Наголошувалося на тому, що укладенню договорів повинні передувати “окружні наради духовенства і голів релігійних рад” за участю членів повітових комітетів комуністичної партії (більшовиків) України (далі – повкоми КП(б)У) та президії повітвиконкому⁵. Якщо договір оренди не було укладено, то храм слід було передавати культурно-освітнім установам⁶.

Одночасно з укладенням договорів проводився опис майна храмів. Яким він був, можна зробити висновок на прикладі Воньковецького (зараз – Віньківці, районний центр Хмельницької області) римо-католицького собору. На чотирьох його сторінках зазначено 85 предметів та вказано їхню вартість. Зокрема, “головний алтар духовний, 12 аршин вишини і 8 аршин ширини – 1 штука – 3000 карбованців (далі – крб.); скатертин нахресних полот. – 46 штук – 460 крб.; ліхтарів – 5 штук – 100 крб.; орган – 1 штука – 6 000 крб.; лавки дубові – 18 штук – 1 800 крб.; лавки ясинові – 5 штук – 250 крб.”⁷ Звернімо увагу на заниження вартості описуваного. Для порівняння наведемо тогочасну ринкову вартість деяких товарів: фунт хліба – 10 карбованців, фунт круп – 20 крб., коробка сірників – 2 крб. 50 копійок, пуд жита – 250 крб., пуд пшениці – 400 крб., пуд картоплі – 100 крб.⁸.

Паралельно з укладанням договорів з усіх храмів вилучалися метричні книги та заборонялося здійснювати реєстрацію актів громадянського стану⁹. Мабуть вважаючи, що заборона хрестити дітей та відспівувати покійників недостатньо віддриває громадян від впливу душпастирів, у них “відбиралися підписи про не-

Невідома ділянка антирелігійного фронту: Боротьба владних структур УСРР проти Римсько-католицької церкви, 1920-ті роки, „3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ” 1998, № 1/2, s. 228-243.

³ Державний архів Вінницької області [dalej: ДАВО], зesp. P-925, inw. 1, sygn. 200, k. 5.

⁴ Державний архів Хмельницької області [dalej: ДАХМО], зesp. P-1010, inw. 1, sygn. 19, k. 49v.; зesp. P-4133, inw. 1, sygn. 2, k. 1.

⁵ Тамже, зesp. P-1010, inw. 1, sygn. 19, k. 79v., 80.

⁶ Тамже, зesp. P-337, inw. 1, sygn. 113, k. 288.

⁷ ДАХМО, зesp. P-337, inw. 1, sygn. 113, k. 5-6v.

⁸ Тамже, зesp. P-1386, inw. 1, sygn. 18, k. 78.

⁹ ДАВО, зesp. P-925, inw. 1, sygn. 43, k. 88; ДАХМО, зesp. P-1010, inw. 1, sygn. 351, k. 168.

втручання в шлюбо-розлучні справи з прийняттям на себе відповідальності за таке втручання”¹⁰.

Не обійшли стороною й бюрократичну складову діяльності храмів. Особливим циркуляром губернська ліквідаційна комісія вимагала негайно подати в місцеві комісії печатки, штампи та бланки релігійних громад і установ. Заборонялося їхнє подальше використання з будь-якою метою ¹¹.

Оголосивши храми своєю власністю і змусивши релігійні громади їх орендувати, місцеві Ради вилучали також і житлові приміщення при храмах. У випадках, коли вірянам вдавалося їх відсудити, рішення судів ігнорувалися. Тим залишалося лише скаржитися на дії місцевої влади до Ради Народних Комісарів (далі – РНК) республіки. Так, у січні та квітні 1922 р. парафіяни кафедрального собору Кам’янець-Подільського тричі зверталися до уряду зі скаргою на те, що ксьондз Антонія Недзельського виселили з костельного будинку, який громада своїм коштом відремонтувала в 1920 р. Будинок, розміщений за два кроки від костюлу, передали повітовому комітету продовольства (далі – продком), що вкрай утруднило парафіянам доступ до храму¹². За резолюцією керуючого справами РНК, дані матеріали передали ліквідаційному відділу Народного комісаріату юстиції для розгляду по суті. Той, розглянувши справу, наголосив, що відповідно до декрету “Про відокремлення церкви від держави” ніякі релігійні товариства не мають права володіти власністю. Тому “радянська влада в м. Кам’янці мала право відібрати в духовенства приватні приміщення, які воно займало, і використати їх для задоволення тієї чи іншої суспільної потреби, наприклад, під продком”, а “ксьондз Недзельський не має права претендувати на приміщення в будинку поряд з кафедральним собором” ¹³.

Наступний крок у боротьбі проти церкви радянська влада зробила під прикриттям благородної мети допомоги голодуючим у 1921–1923 рр. на Поволжі та Півдні України. 8 та 21 березня 1922 р. Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет (далі – ВУЦВК) ухвалив постанову “Про передачу церковних цінностей в фонд допомоги голодуючим” та інструкцію “Про вилучення церковних цінностей на користь голодуючих”. На їх виконання в повітах і волостях були створені “Комісії по вилученню церковних цінностей на допомогу голодуючим”. Вони наголошували на необхідності розпочинати вилучення цінностей з великих костелів, синагог і церков, розписавши, хто за який храм відповідає ¹⁴. Одночасно давалися доручення міліції та Державному політичному управлінню (далі – ДПУ) “слідкувати за всіма поширюваними неправдивими чутками, які агітують проти

¹⁰ ДАВО, zesp. P-925, inw. 2, sygn. 9, k. 30.

¹¹ Тамże,

¹² Patrz: Заява парафіян кафедрального костюлу м. Кам’янець-Подільського до РНК УСРР зі скаргою на дії місцевої влади, „З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ” 2003, № 2, s. 61, 62; Клопотання парафіян кафедрального костюлу м. Кам’янець-Подільського перед РНК УСРР про повернення садиби священнослужителів, тамże, s. 61, 62; Клопотання римо-католиків м. Кам’янець-Подільського перед РНК УСРР про скасування рішення щодо реквізиції садиби священнослужителів, тамże, s. 62–64.

¹³ Повідомлення РНК УСРР про передачу клопотань римо-католиків м. Кам’янець-Подільського, тамże, s. 65; Висновки Наркомату юстиції УСРР по заявах римо-католиків м. Кам’янець-Подільського, тамże, s. 65–66.

¹⁴ ДАХМО, zesp. P-1386, inw. 1, sygn. 18, k. 1v., 2.

зазначених декретів”¹⁵.

Ставлення до діяльності таких комісій розкриває наказ № 45 Кам’янецької повітової комісії “Про зняття церковних цінностей на допомогу голодуючим”, ухвалений між 2 і 17 квітня 1922 р. У ньому зазначалося, що “з боку духовенства комісія за малими винятками зустрічає величезні перепони” і пропонувалося “всіх елементів, що перешкоджають успішно виконувати (наказ), вважати контрреволюційними, таких арештовувати і направляти в Надзвичайну Комісію. За невиконання всіх намічених завдань у призначений час Комісія в цілому віддається під суд Ревтрибуналу”. Зазначимо, що термін для вилучення таких цінностей відводився до 30 квітня 1922 р.¹⁶

Самому процесу вилучення церковних цінностей передували мітинги “за участю духовенства та представників церковних громад”. Головною їхньою метою було переконати віруючих у тому, що без вилучення “предметів з платини, золота, срібла, коштовних каменів, слонової кістки, яке не може суттєво зачепити інтереси самого культу”, неможливо подолати біди, зумовлені голодом. Для їх підготовки та проведення залучалися члени бюро повкому та президії повітвиконкому¹⁷.

Проте застосовані заходи особливого результату не давали, про що свідчить запис в протоколі № 64 засідання Кам’янець-Подільського повітвиконкому від 27 травня 1922 р.: “Проведення цієї роботи вважати незадовільним і незакінченим”. Саме тому, як свідчить даний протокол, “всі комісії з вилучення цінностей, що не виявили належної ініціативи і праці, на місцях притягнути до судової відповідальності перед Ревтрибуналом”¹⁸.

Ситуація з вилученням церковних цінностей, як свідчить звіт про діяльність судових установ у Новоушицькому повіті за липень 1922 р., ускладнювалася тим, що “комісія на свою діяльність коштів не отримала. Децицію дає зі своїх куди коштів Бюро юстиції. Оскільки члени комісії переобтяжені справами за основним місцем роботи, то Поввиконком за доповіддю Комісії кооптував до неї співробітників судових органів і юристів, які не перебувають на службі. Всього 17 осіб ... Комісія складала опис капіталів колишніх віроісповідних установ ... подала його до відділу управління Поввиконкому”¹⁹.

Вилучення цінностей зазвичай супроводжувалося насильством щодо вірних. На жодні компроміси влада йти не бажала. До прикладу, в Кам’янці-Подільському “19 квітня 1922 р. комісія по вилученню церковних коштовностей відхилила пропозицію релігійної громади католицького собору взамін сакральних речей зібрати на користь голодуючих продукти, гроші чи інші цінності. За допомогою червоних кіннотників, які застосовуючи нагайки і вогнепальну зброю, розігнали натовп віруючих, що зібрався на захист святині, у храмі було влаштовано ретельний обшук із зриванням підлоги, поваленням стін і печей, в результаті чого було забрано навіть рушники, килимки і фіранки”²⁰.

¹⁵ ДАХмО, зesp. P-1386, inw. 1, sygn. 7, k. 64.

¹⁶ Тамже, зesp. P-336, inw. 1, sygn. 7, k. 10.

¹⁷ Тамже, k. 1v.; зesp. P-1010, inw. 1, sygn. 19, k. 79v., 80; зesp. P-1386, inw. 1, sygn. 7, k. 64v.

¹⁸ Тамже, зesp. P-336, inw. 1, sygn. 10, k. 43v.

¹⁹ ДАХмО, зesp. P-1010, inw. 1, sygn. 351, k. 174, 175.

²⁰ *Біографії римо-католицьких священиків, репресованих радянською владою*, „З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ” 2003, № 2, s. 416; Wasyl Wegira w swojej monografii pisał: „В Кам’янці-Подільському реквізаційна

З урахуванням такого досвіду Новоушицька повітова військова нарада 31 травня 1922 р. ухвалила “відправку цінностей призначити на 1 червня о 10 ранку. Для супроводу виділити 25 кавалеристів і 2 кулемети. Крім того, 10 міліціонерів для прикриття”²¹. Виділення такої значної охорони показує всю “добровільність” вилучення церковних цінностей. Відтак доцільно вживати більш точне визначення даного процесу – конфіскація або реквізиція церковних цінностей.

Зазначимо, що за будь-яких підозр у приховуванні зазначених цінностей чи спробі опору, негайно здійснювалися арешти ксьондзів. Так, у квітні–травні 1922 р. були заарештовані В. Двожецький, А. Недзельський, Р. Шишка, В. Шиманський у Кам’яній-Подільському, Ф. Любчинський у Гайсині, Я. Левинський у Вінниці, Я. Ладіго в Сатанові²². З метою остаточно залякати не лише духовенство, а й вірних РКЦ на судових процесах восени 1922 р. більшість заарештованих засудили до найвищої міри покарання – розстрілу. Вирішивши, що мети досягнуто, на прохання польських дипломатів і вірних РКЦ вироки переглянули та призначили покарання у вигляді тюремного ув’язнення, а невдовзі амністували. Проте “ксьондз А. Недзельський, який відбував покарання у Вінницькій в’язниці, в листопаді 1922 р. захворів на плямистий тиф і помер у 27-річному віці”²³.

Однак реквізувати церковні цінності та залякати духовних отців і прихожан РКЦ для радянської влади було мало. Вже в січні 1923 р. на підставі обов’язкової постанови №631 Подільського губвиконкому розпочалася кампанія з перереєстрації статутів релігійних громад, хоча вони були укладені впродовж 1921–1922 рр. На дану процедуру було відведено місячний термін. Громади зобов’язані були подавати: заяву; список членів; вказати адресу; сплатити гербовий збір у розмірі 300 крб. грошовими знаками зразка 1922 р.; зареєстрований статут громади в п’яти примірниках, з них три нотаріально завірених; звіт про діяльність за минулий рік; кошти на публікацію інформації про реєстрацію громади в губернській пресі; збір на організаційні витрати в розмірі 5 000 крб. з надбавкою 50 % на користь голодуючих і канцелярський збір в розмірі 75 крб. У випадку відмови в реєстрації громада мала право скаржитися впродовж шести місяців до уряду. Особливо зазначалося, що спроба ухилитися від проходження перереєстрації загрожує притягненням до судової відповідальності²⁴.

На підставі отриманих у ході перереєстрації даних про релігійні громади та орендовані ними храми розгорнулася нова кампанія – з обов’язкового державного страхування “богослужбових приміщень”²⁵. Постанова Народного комісаріату

комісія забрала всі цінності з римо-католицького костела і склала їх на костельному подвір’ї. Про це довідалися миряни і почали громадою напливати на подвір’я, щоб побачити на власні очі, що діється. Побачивши дійсний стан, люди роззлюбилися й почали самовільно розбирати церковні речі. Комісія на могла собі дати ради з нами, бо натовп був дуже розлючений, і покликали на поміч три сотні козаків, які почали розганяти людей нагайками. Але люди не відступали з подвір’я костела, і лише за допомогою багнетів червоноармійцям вдалося демонстрантів розігнати, причому деяких з них арештувати. Серед арештованих був також і заступник кам’янець-подільського римо-католицького єпископа Недзельського.” – В. Верига, *Конфіскація церковних цінностей в Україні в 1922 р.*, Кіjów 1996, s. 49.

²¹ ДАХмО, зesp. P-1010, inw. 1, sygn. 19, k. 254.

²² *Біографії римо-католицьких священників...*, s. 406, 408, 410, 416, 433.

²³ Тамże.

²⁴ ДАХмО, зesp. P-337, inw. 1, sygn. 57, k. 11v., 12; sygn. 219, k. 1, 2.

²⁵ ДАХмО, зesp. P-337, inw. 1, sygn. 70, k. 101.

фінансів Радянського Союзу від 3 вересня 1923 р. визначала, що місцевий податок з таких будинків повинні встановлювати окружні виконкоми (далі – окрвиконкоми) в розмірі 1-2 відсотки від їхньої страхової вартості²⁶. Зокрема, постановою президії Кам'янецького окрвиконкому та економічної наради за поданням окружного фінансового відділу (далі – окрфінвідділ) 6 вересня 1923 р. оподаткували храми в “розмірі 1 % від страхової оцінки в червінцях з перекладом ... на радянські знаки зразка 1923 р. по курсу 1 вересня (200 крб.)”. Податок слід було внести до 25 вересня”²⁷. Одначе, попри всі намагання влади зібрати зазначений податок, виснажені попередніми кампаніями релігійні громади та костели не мали чим платити. Тому в листопаді 1923 р. окрфінвідділ запропонував удвічі зменшити суму такого податку²⁸.

Велику увагу влада надавала здійсненню антирелігійної пропаганди. В березні 1923 р. повкоми КП(б)У розгорнули масштабну “підготовчу роботу по проведенню кампанії серед польського населення. Мобілізованим полякам-комуністам читалися інструктивні доповіді”²⁹. В перший день Пасхи агітатори по селах проводили антирелігійні бесіди. Так, в с. Черче на Кам'яниччині в приміщенні школи зібралося “200 осіб, з них біля ста старих людей, 50 молоді, а решта жінки різного віку. Перша доповідь була російською мовою. Доповідачем був Сиротюк. Потім польською мовою виступив Ясинський. Селяни задали багато питань і по закінченню зборів були налаштовані антирелігійно. На завершення зборів проспівали інтернаціонал”³⁰. Зазначимо надмірний оптимізм автора документу. Він сприйняв святковий настрій селян і їхнє привітне ставлення до гостей як прояв результативності своєї роботи. Про справжні настрої селян-католиків на Поділлі, через три роки подібного самозаспокоєння, свідчить звіт комісії Народного комісаріату внутрішніх справ і Центральної комісії національних меншин. Вона восени 1925 р. працювала на Поділлі й про підсумки роботи доповіла на засіданні Польського бюро (далі – Польбюро) Центрального Комітету (далі – ЦК) КП(б)У 25 січня 1926 р.³¹ У звіті, зокрема, говорилося: “Стан поль(ської) роботи характеризується наступними моментами: а) збереженням величезного впливу ксьондзів, діяльність яких носить явно виражений політичний характер; б) збереженням в значній мірі національно-релігійної єдності польського села; ...д) прихованою тягою частини поль(ського) населення до Польщі”³².

Дуже непокоїв владу вплив РКЦ на молодь через гуртки “ружанцю” та “терціар”³³. Представники режиму вважала, що в селах, де серед мешканців 25-

²⁶ Tamże, sygn. 292, k. 75. [W guberni podolskiej w następstwie wprowadzenia w 1923 roku reformy administracyjno-terytorialnej, na bazie 12 powiatów utworzono 6 okręgów - M. O.].

²⁷ Tamże, sygn. 292, k. 75.

²⁸ Tamże, sygn. 292, k. 75.

²⁹ Tamże, zesp. P-3, inw. 1, sygn. 10, k. 11.

³⁰ Tamże, sygn. 26, k. 1.

³¹ Patrz: Н.Тітова, *До проблеми...*, s. 77.

³² ДАХмО, zesp. P-301, inw. 1, sygn. 130, k. 7, 8.

³³ Гуртки „ружанцю” (Розарію) – молитовні об'єднання парафіян, що колективно та індивідуально здійснюють молитовні інтенції Розарію (цикл молитов до Богородиці). У “ружанець” чи “Живу Ружу” входило 15 осіб, серед яких обирали керівника – золятора. Він мав 15 іконок, розділених на три частини. Перша частина називається Радісна (висвітлює народження Христа), друга частина Скорботна (страждання, розп'яття Христа), третя частина – Хвалебна (Воскресіння та Вознесіння Христа). Група збиралась раз на місяць для спільної молитви та для обміну іконок, до яких учасники моляться наступний

50 % складають поляки і “сильно розвинуті” такі гуртки, “живуть націоналістичні тенденції”, оскільки саме вони “виховують польське населення в національно-шовіністичному дусі”³⁴. Таке виховання та наявність “релігійного фанатизму” призводили до постійних зіткнень місцевої влади з “релігійно налаштованою, організованою римсько-католицьким духовенством в гуртки ружанців і тарціар масою”. Так, в польському селі с. Олешківці, біля Проскурова, під час проведення господарсько-політичних кампаній, “антирадянські угруповання чинили фізичну протидію всім починанням місцевої влади”. В сусідньому селі Немирненцях “релігійно-налаштовані польські маси” під час розкуркулення влаштували хресний хід, з хоругвами та хрестами всім селом спробувавши перейти на польський бік з метою “порятунку від Радвлади”³⁵.

Добре розуміючи роль ксьондзів, радянська влада постійно намагалася їх дискредитувати різноманітними звинуваченнями, як от: незаконне зберігання зброї, контрабанда, шпигунство, опір владі при виселенні з будинку тощо. За ці “злочини” їх заарештовували, тримали деякий час у в’язниці та відпускали. Через деякий час усе повторювалося. Мета таких садистських дій – змусити зректися віри та скласти сан священника³⁶ або хоч схилити до співпраці з ДПУ³⁷. Відтак можна припустити, що “пограбування ксьондзів Зилевича, Сулковського та Ягельницького 7 вересня 1923 р. в Гуменецькому лісі біля Кам’янець-Подільського” було інспіроване самою владою. Проте, хоч окремі отці під тиском і давали згоду на співпрацю, але сану не зрікалися і продовжували служити Богу, костелу та громаді³⁸. Нікого не ввів у оману надрукований 22 березня 1925 р. в газеті “Червоний кордон” відкритий лист ксьондза Казимира Нановського до папського нунція у Варшаві із вихваланням політики радянської влади, засудженням поведінки ксьондзів і пропозицією створити самостійний католицький єпископат в Україні³⁹. Тому ДПУ продовжувало наполегливо шукати відступників. І знайшли. 3 січня

місяць. – Соціокультурна діяльність католиків Вінниччини за часів “войовничого атеїзму”, [Електронний ресурс] http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/.../sociokulturna%20dialnist.pdf; Досить часто золятор, керуючи групою понад двадцять осіб, жив виключно на внески гуртківців і його інтересами. – ДАХМО, зesp. P-301, inw. 1, sygn. 56, k. 5; Терціари (від лат. tertius – третій) – група активних і наближених до пастора віруючих складала гурток “Об’єднання братів і сестер терціарів”, тобто ченців, котрі жили і діяли серед мирян. – Г. Стронський, *Римо-католицький костюль в Україні у 20-30-ті роки ХХ ст.*, „Вісник Тернопільського державного технічного університету” 1996, № 1, s. 79.

³⁴ *Політ-економічний опис...*, s. 52, 55.

³⁵ [Точна дата в документі відсутня. – М. О.]: Там же, s. 55, 56.

³⁶ Біографії римо-католицьких священників..., s. 376, 382, 400, 406; В. Росовський, Репресоване духовенство...

³⁷ Як підкреслює Наталя Рубльова (Ковалець) “вже в 1926 р. ДПУ до своїх таємних агентів зараховувало ... кожного зостого з 128 католицьких душпастирів в УСРР на той час”: Н.Ковалець, Євген Перкович..., s. 112.

³⁸ Наприклад, вище згадуваний ксьондз Ришард Шишко після звільнення з ув’язнення “29 листопада 1923 р. одержав призначення на посаду настоятеля костюлю в с. Зінків. У 1924 р. знову потрапив за ґрати, проте після того, як на вимогу чекістів зобов’язався стати таємним інформатором Проскурівського окрвдділу ДПУ УСРР, був відпущений на волю. Радянські органи держбезпеки вимагали від ксьондза відомостей про настрої католицької спільноти і зміст розмов його колег. Кс. Шишко повідомив про свою вимушену співпрацю з ДПУ генерального вікарія Кам’янецької дієцезії прелата Я. Свідерського, від якого одержав вказівку, аби інформація, що подаватиметься в ДПУ, не завдавала шкоди Костюлові та духовенству”: Біографії римо-католицьких священників..., s. 435.

³⁹ Н.Ковалець, Євген Перкович..., s. 105.

1927 р. зрікся сану “вікарний ксьондз Проскурівського костелу Євген Перкович⁴⁰. Зрадника активно використовували для проведення антирелігійної роботи. Впродовж 1927 р. він “57 разів виступив у 52-х населених пунктах, а в 1928 р. – понад 60 разів”⁴¹. Проте всі зусилля з вербування зрадників виявилися марними. Перкович виявився єдиним ксьондзом-відступником на території України⁴².

Наступним “досягненням” ДПУ стала організація підписання “Декларації римсько-католицького духовенства Поділля”. Для цього ксьондзів Сігізмунда Квасневського⁴³, Казимира Нановського, Станіслава Ганського та Альберта Кобця по кілька місяців піддавали “обробці” у в’язниці, аж поки ті не згодилися поставити підпис під декларацією в обмін на своє звільнення. Апостольський адміністратор Кам’янецької дієцезії Ян Свідерський згодився її підписати за умови звільнення душпасторів⁴⁴. Зазначимо, що настоятель Вінницького костелу, найавторитетніший на Поділлі прелат Ян Левінський відмовився підписувати дану декларацію⁴⁵. Характерно, що ще до публікації в січні 1928 р. декларації в пресі на адресу Польбюро окрпаркомів надійшов інструктивний лист і тези для агітаторів від агітаційно-пропагандистського відділу Всесоюзної комуністичної партії (більшовиків) з цього приводу. В них ставилося завдання з проведення роз’яснювальної роботи з приводу цієї декларації. Наголошувалося, що її слід проводити не у вигляді кампанії, а пов’язуючи з повсякденною роботою. Чітко ставилася мета: “подальший підрив впливу католицького духовенства на польські трудящі маси та зміцнення на них впливу комуністичної партії і радянської влади”. Увага партійно-радянського активу зверталася на те, що він “не повинен мати ілюзій відносно того, що група ксьондзів, яка підписала декларацію, відмовилась в ній від контрреволюційної роботи, від зв’язку з буржуазною Польщею і стала на шлях лояльності щодо Радвлади, чинить вповні щиро і перестає бути нашим ворогом.” Відтак наголошувалося: “Декларацію необхідно розглядати як маневр, як новий спосіб пристосування до умов, які змінилися”⁴⁶.

Однак усі старання влади виявилися марними. Як і раніше, місцеві підрозділи ДПУ зазначали: “На настрої поляків до цього часу має вплив католицьке духовенство, яке поширюється не лише на заможну частину села, а також на середняцтво та бідноту... Вчиняючи вплив на польське населення, духовенство всіляко розвиває патріотизм до Польської Республіки та вороже ставлення до

⁴⁰ Tamże, s. 106.

⁴¹ Н. Ковалець, Євген Перкович..., s. 107

⁴² *Біографії римо-католицьких священиків...*, s. 418.

⁴³ Його арештували в ніч з 11 на 12 квітня 1927 р. близько дванадцятої години ночі. Вже о другій всі навколишні села знали про арешт. В ранці делегація селян намагалася вяснити в секретаря Проскурівського окрпаркому причину арешту та чи можна взяти ксьондза на поруки. По селах зібрали підписи під клопотання про взяття на поруки і вимагали від сільрад посвідчити їх. За посвідчення підписів ті стягнули в державний і місцевий бюджети близько 100 карбованців. Заяви передали в ДПУ зі словами: “якщо не допоможе, то поїдемо в Харків”. Одночасно проводилася агітація, мовляв “більшовики не мають грошей і засобів святкувати Паску, а тому арештували його і прагнуть взяти з нього контрибуцію для влаштування власної Паски”. Не добивши ся нічого в Проскуріві, делегація мирян їздила до Харкова але повернулася ні з чим: ДАХмО, zesp. P-301, inw. 1, sygn. 63, k. 19, 20.

⁴⁴ Patrz: Н.Рубльова, *Невідома ділянка...*, s. 441; *Біографії римо-католицьких священиків...*, s. 382, 383, 396, 399, 415, 422.

⁴⁵ Patrz: *Біографії римо-католицьких священиків...*, s. 409.

⁴⁶ ДАХмО, zesp. P-301, inw. 1, sygn. 129, k. 13–18.

Радвлади та її заходів. В основному польське населення продовжує тяжіти до Польщі”⁴⁷. Це проявлялося, зокрема, в тому, що під час святкування релігійних свят, зазначалося в іншому звіті, “навколо костела носили різного роду хорогни і в тому числі польський національний герб з написом “Віта Крев Польске”, всі транспорентанти були одягнені в національний польську-краківський одяг”⁴⁸. Поведінка ксьондзів особливо контрастувала зі стилем життя значної частини радянських сільських активістів. Так, коли 6 вересня 1928 р. в с. Шаровечка Ярмолинецького району Проскурівської округи “приїхав ксьондз Квасневський хоронити дружину гр-на Здибеля”, в сільраді нікому було видати довідку, оскільки її голова та секретар разом з членами Ради напередодні влаштували пиятику, яка переросла в бійку, і не змогли вийти на роботу. Довідку написав, підписав і поставив печатку брат секретаря, 16 річний хлопчина Станіслав Паюк⁴⁹.

Таким чином, аналіз здійсненої радянською владою політики щодо римо-католицької церкви неспростовно доводить її прагнення ізоловати РКЦ від вірних, пограбувати під прикриттям благородної мети допомоги голодуючим. Велика увага надавалася спробам скомпрометувати та залякати ксьондзів, аби змусити їх зректися сану. Також проводилася значна антирелігійна робота, яка через слабкість кадрів агітаторів суттєвого успіху не мала. Загалом антикатолицька боротьба не дала бажаних результатів. Тому відразу після заміни нової економічної політики адміністративно-командною системою влада остаточно відкинула будь-які ліберальні прояви та перейшла до відкритої ліквідації римо-католицької церкви на території Радянської України.

⁴⁷ Tamże, sygn. 152, k. 47.

⁴⁸ Tamże, sygn. 130, k. 47.

⁴⁹ Tamże, sygn. 153, k. 48; sygn. 155, k. 31

Streszczenie

Mykoła Olijnik

Polityka władz sowieckich wobec kościoła katolickiego na Podolu w czasach NEP-u

W artykule analizowane są główne kierunki polityki władzy sowieckiej w stosunku do Kościoła Katolickiego na Podolu w latach tzw. Nowej Polityki Ekonomicznej (1921–1928 lata). Autor podkreśla, że pod eufemizmem „wyodrębnienie cerkwi od państwa” kryła się konfiskata majątku kościelnego, sporządzenie spisu jej inwentarza, jak również faktyczne zmuszanie wspólnot religijnych do wynajmu świątyni, spłaty podatków i składek ubezpieczeniowych. Jednocześnie zakazywano księżom sporządzania aktów stanu cywilnego. Aby zmusić duszpasterzy do odstępstwa, odbierano im mieszkania, fałszowano sprawy kryminalne, aresztowano i oddawano do sądu. Artykuł ujawnia mechanizm zmuszania parafii do pomocy głodującym w latach 1921–1923. Autor koncentruje uwagę na znaczeniu antyreligijnej działalności władzy i jej skutkach.

Summary

Mykoła Olijnik

Policy of the Soviet authorities towards the Catholic Church in Podolia at the time of the NEP

This article presents a research on main Soviet policy directions towards the Roman Catholic Church in the region of Podillia in the years of New Economic Policy (NEP) (1921–1928). It focuses on state anti-religious activities and their results. It discloses the real meaning of euphemism ‘separation of church from the state’, which stood for expropriation of church property and its inventory, forcing of religious groups to rent temples, pay taxes and insurance contributions. It describes how priests were forbidden to carry out any civil status-related functions, deprived of property, charged with false criminal accusations, arrested and put to trial in order to renounce their rank. The article also looks at the mechanism of forcing the church to provide assistance to starving people in 1921–1923.

